

Novalis. *De Christenheid of Europa*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door Elsa van Wezel. Kok Agora

Onder de grote culturele bewegingen die de moderne tijd zijn gezicht hebben gegeven, neemt de Romantiek een bijzondere plaats in. Misschien hebben we aan de Verlichting en de Industriële Revolutie meer te danken gehad, maar zodra het er om gaat de schaduwzijden van deze beide bewegingen te belichten, blijkt nog altijd de Romantiek een onuitputtelijke bron van kritische argumenten te zijn. Milieu, vervreemding, materialisme - de romantici hebben er twee eeuwen geleden al tegen gewaarschuwd en gefulmineerd.

Overigens zagen zij zichzelf niet in de eerste plaats als kritische geesten. Kritiek kwam voort uit een negatieve instelling, en die verweten zij nu juist hun verlichte tegenstanders. In eigen ogen waren zij eerder utopisten van de geest; met behulp van poëzie en filosofie wezen zij de wereld de weg naar een betere toekomst. Hun eigen beweging beschouwden zij als het beginpunt van een grootse spirituele omwenteling, met als einddoel een nieuwe heilstaat op aarde. Waar de politiek - getuige de bloedige excessen van de Franse Revolutie - had gefaald, zou de romantische *Geist* slagen.

Het meest geëxalteerde manifest van dit geloof in een betere toekomst staat op naam van Friedrich von Hardenberg (1772 - 1801), beter bekend onder zijn pseudoniem Novalis. Het heet *Die Christenheit oder Europa*, een korte tekst in de vorm van een redevoering, die tijdens Novalis' leven niet werd gepubliceerd. Wèl zou hij zijn geschrift op het „Romantikertreffen" te Jena in het najaar van 1799 hebben voorgelezen, ten overstaan van onder anderen de gebroeders Schlegel, Schelling en Tieck. Dat de tekst, mede op aanraden van Goethe, uiteindelijk niet werd gepubliceerd, geeft aan dat blijkbaar niet iedereen met Novalis' verheven denkbeelden kon instemmen.

Het is bovendien de vraag of men de redevoering wel volledig heeft begrepen. Want Novalis heeft het zijn lezers, om nog maar te zwijgen van zijn toehoorders, niet gemakkelijk gemaakt. In een verzameling fragmenten (die wèl werd gepubliceerd, onder de titel *Glauben und Liebe*) noemde hij zijn taal een „Tropen- und Rätselsprache", en die benaming is ook voor het proza van Europa zeer toepasselijk: om te snappen wat Novalis bedoelt, moeten er de nodige raadsels worden opgelost. Gelukkig is dat voor de lezer van de onlangs verschenen Nederlandse vertaling niet zo moeilijk, omdat de tekst is voorzien van een informatieve inleiding en van vele verhelderende noten.

Enige bekendheid met de privé-mythologie die Novalis in zijn korte leven (hij werd niet ouder dan achtentwintig) heeft ontwikkeld, blijft echter onontbeerlijk, aangezien deze overal in de tekst resoneert. Het doel van het bestaan was, volgens Novalis, „de verheffing van de mens boven zichzelf". Naast de zichtbare wereld bestond ook een onzichtbare wereld, waartoe de geest door middel van liefde, religie en poëzie toegang kon hebben. Dankzij deze „transcendentie" was de dood geen onoverkomelijk eindpunt meer; in de geest kon de dood overwonnen worden. De onzichtbare wereld was immers ook een eeuwige wereld, waarin de beperkingen van

ruimte en tijd geen gelding hadden.

Via introspectie („Nach Innen geht der geheimnisvolle Weg", heet het in een beroemd geworden fragment), studie van de buitenwereld, en vooral veel overgave en geloof, kon de mens zijn ware bestemming bereiken. Maar daarbij was altijd een vorm van „bemiddeling" nodig; op eigen houtje ging het niet. In Novalis' privé-mythologie kreeg zijn vroeg gestorven geliefde Sophie von Kühn een dergelijke rol toebedeeld. Daarbuiten kwam het vooral aan op de dichters en de priesters, tussen wie Novalis geen principieel onderscheid maakte. Want „de echte dichter" was altijd een priester en omgekeerd, betoogde hij in *Bliitenstaub*, een andere fragmenten-verzameling, die in 1789 in *Athenaeum* (het tijdschrift van de gebroeders Schlegel) werd gepubliceerd.

Priester- en dichterschap omsloten ook de filosofie. Het oog steeds gericht op de diepere samenhang van alle dingen, liet Novalis zich niet door de grenzen tussen de verschillende disciplines afschrikken. Hij droomde van een „encyclopedie" - niet een handig naslagwerk, maar een „szientifische Bibel", waarin wetenschap, geloof en filosofie op één noemer werden gebracht. Het bleef ook ditmaal bij fragmenten, maar wanneer Novalis in Europa over „een nieuwe wereldbezieling" spreekt, hoeft er niet aan te worden getwijfeld dat hij mede aan dit ambitieuze project heeft gedacht.

In *Europa* kondigt hij de komst aan van een nieuwe geestelijke omwenteling (het romantisch idealisme, waar zijn eigen poëtisch streven deel van uitmaakt). Deze omwenteling zal op den duur „een nieuwe gouden tijd" op aarde brengen. Maar zover is het in 1799 nog niet. Het merendeel van de tekst bestaat dan ook uit een kritische schets van de westerse geschiedenis, waarin sinds de Middeleeuwen „weten en hebben" de plaats hadden ingenomen van „geloof en liefde" en tussen filosofie en religie een fatale kloof was ontstaan. Alleen een hernieuwd christendom zou aan deze toestand van malaise een eind kunnen maken.

Toen de tekst in 1826 voor het eerst werd gepubliceerd, zagen sommige lezers er een pleidooi in voor de „Heilige Alliantie", de vorstenbond die zich aan het begin van de negentiende eeuw sterk maakte voor het gerestaureerde christelijke erfgoed. Gezien Novalis' lofzang op de Middeleeuwen en op de Jezuiten is dat ook wel begrijpelijk. Toch is men nu algemeen van mening dat *Europa* niet als een reactionair pleidooi mag worden opgevat, en al helemaal niet als een pleidooi voor de „Heilige Alliantie", waarvan in 1799 nog geen sprake was.

De Middeleeuwen en de verenigde christenheid van weleer zijn voor Novalis eerder een model voor de toekomst dan een verleden dat moet worden teruggehaald. In zijn mede op Fichtes filosofie gebaseerde geschiedopvatting zou voor een dergelijke terugkeer ook geen plaats zijn. „Voortschrijdende, zich steeds verder uitbreidende evoluties vormen de stof van de geschiedenis", schrijft hij in *Europa*. De geschiedenis was een proces waarin door overwinning van tegenstellingen vooruitgang werd geboekt. In het nieuwe christendom dat Novalis aankondigde zouden Reformatie en Verlichting (de twee boosdoeners in zijn historische schets) als in een hogere synthese worden opgenomen, ontdaan van hun schadelijke kanten.

Ook de verworvenheden van de Franse Revolutie worden niet zonder meer afgewezen. Zowel de vrijheid van de Revolutie als de traditionele autoriteit van het *Ancien Régime* waren „onuitroeibare krachten in de inborst van de mens". Het conflict

tussen beide kon dus onmogelijk eenzijdig worden opgelost, zoals reactionairen én revolutionairen in hun verblinding verlangden. Alleen van een derde macht (die de tegenstanders met elkaar zou kunnen verzoenen) was een oplossing te verwachten. Volgens Novalis kon dat alleen een „geestelijke macht" zijn, waarvan hij in zijn tijd in Duitsland het eerste optreden waarnam, met name in het denken van Schleiermacher, wiens eerder in 1799 gepubliceerde *Über die Religion* de aanleiding tot het schrijven van *Europa* is geweest.

Aan de vooravond van de Duitse *Wiedervereinigung* en met 1992 in zicht lijkt Novalis' rede een opvallende actualiteit te hebben gekregen. Maar men hoeft alleen maar Helmut Kohl in het gelaat te zien om vast te stellen dat Duitsland al lang niet meer het land is der *Dichter und Denker*, en het verenigde Europa dat er schijnt aan te komen, toont zo mogelijk nog minder overeenkomst met de romantische statenbond, verenigd in geloof, hoop en liefde, waar Novalis van droomde.

De waarde van *Die Christenheit oder Europa* (en van deze nieuwe vertaling) kan dus maar beter niet aan de actualiteit worden ontleend. Vóór alles gaat het om een belangwekkend historisch document, dat inzicht verschaft in de drijfveren en idealen van de Duitse romantici, die tot in de twintigste eeuw op het nageslacht zo'n overweldigende invloed hebben uitgeoefend. Niet in elk opzicht is dat een heilzame invloed geweest. Niet voor niets laten de historici in de Romantiek de Duitse „Sonderweg" beginnen, die tijdens Hitlers Derde Rijk zijn catastrofale apotheose zou beleven. Bij Novalis kan men nalezen met welke beste bedoelingen dat begin in de achttiende eeuw omringd is geweest.

(*de Volkskrant*, 28-4-1990)